

ІСТОРІОГРАФІЯ

УДК 94(477)(092)+930.1(=16)
DOI: 10.31651/2076-5908-2026-2-64-77

Костянтин ІВАНГОРОДСЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, доцент кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
e-mail: iwakos@ukr.net

This is an open access article under the CC BY-NC-ND license

© Автор(-и), 2026

Становлення польської історіографії щодо походження слов'ян у XIX – на початку XX ст.: між ідеологією та наукою

Анотація. Метою статті полягає в історіографічному аналізі становлення польської історіографії щодо походження слов'ян у XIX – на початку XX ст. і встановлення причин і шляхів її націоналізації, ідеологізації та політизації, на тлі посилення, здавалося б, на перший погляд, суто наукових суперечок між польськими та німецькими дослідниками у цьому сегменті пізнання багато в чому спільної для них минулини. **Наукова новизна.** Польська історична наука розпочала своє становлення в загальноєвропейському контексті, що був зумовлений доброю Просвітництва від середини XVIII ст. В XIX ст. на її специфіку вплинула втрата польської державності й той факт, що польська нація була розділена поміж трьома європейськими імперіями (Австрія, Пруссія, Росія) до завершення Першої світової війни. Тому питання походження польського етносу та нації, їхня етнічна історія набули першочергового значення для тогочасних польських учених. Проблема походження слов'ян стала визначальним фактором для побудови модерної національної ідентичності поляків. Тому від свого початку ця суто наукова проблема перетворилася в польській історіографії на творення нового міфу походження, котрий відразу перетворився на політичний міф. **Висновки.** Польська історіографія пройшла непростий шлях свого наукового ствердження, але її розвиток був типовим для тогочасних європейських шкіл у цій галузі. Найбільшою специфікою, якою відзначалася польська історіографія XIX – початку XX ст. Польська автохтоністська концепція походження слов'ян відразу зіткнулася з протилежним баченням проблеми з боку німецької історіографії. Остання демонструвала не менш потужний націоналістичний запал і шовіністичну вдачу, оголошуючи всіх слов'ян (і передусім поляків) в історичному контексті безкультурними варварами та оголошуючи германців єдиними гідними європейськими культуртрегерами. Опонуючи цій тенденції, польська історіографія в контексті проблеми походження слов'ян також стала більше пропагандистським інструментом, ніж осередком пошуку наукової об'єктивності у вирішенні цього питання. Протистояння цих двох підходів до давньослов'янської історії особливо загострилося на початку XX ст., у переддень Першої світової війни.

Ключові слова: польська історіографія, польська історична наука, етногенез, нація, національна ідентичність, давні слов'яни, славістика, слов'янська археологія.

Kostiantyn IVANGORODSKY

Doctor of Sciences (History), Professor of Department of History of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4052-5253>, e-mail: iwakos@ukr.net

THE FORMATION OF POLISH HISTORIOGRAPHY REGARDING THE ORIGIN OF THE SLAVS IN THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES: BETWEEN IDEOLOGY AND SCIENCE

Abstract. The purpose of the article is to conduct a historiographical analysis of the formation of Polish historiography in regard to the origin of the Slavs in the 19th and early 20th centuries and establishing the reasons and ways of its nationalization, ideologization and politicization, against the background of the intensification of what would seem, at first glance, purely scientific disputes between Polish and German researchers in this segment of knowledge of the past that is largely common to them. **Scientific novelty.** Polish historical science began its formation in a pan-European context,

which was conditioned by the Age of Enlightenment from the middle of the 18th century. In the 19th century, its specificity was influenced by the loss of Polish statehood and the fact that the Polish nation was divided between three European empires (Austria, Prussia, Russia) until the end of the First World War. Therefore, the issues of the origin of the Polish ethnos and nation, their ethnic history, acquired paramount importance for Polish scientists of that time. The problem of the origin of the Slavs became a determining factor in the construction of the modern national identity of the Poles. Therefore, from its beginning, this purely scientific problem turned into the creation of a new myth of origin in Polish historiography, which immediately turned into a political myth. **Conclusions.** Polish historiography has gone through a difficult path of its scientific affirmation, but its development was typical for the European schools of that time in this field. The greatest specificity was distinguished Polish historiography of the 19th and early 20th centuries. The Polish autochthonous concept of the Slavs' origin encountered immediately with the opposite vision of the problem from the side of German historiography. The latter demonstrated no less powerful nationalist fervor and chauvinistic disposition, declaring all the Slavs (and above all Poles) in the historical context to be uncultured barbarians and declaring the Germans to be the only worthy European cultural carriers. Opposing this trend, Polish historiography in the context of the problem of the Slavs' origin also became more a propaganda tool than a center for the search for scientific objectivity in resolving this issue. The confrontation between these two approaches to the ancient Slavic history became particularly acute at the beginning of the 20th century, on the eve of the First World War.

Keywords: Polish historiography, Polish historical science, ethnogenesis, nation, national identity, ancient Slavs, Slavic studies, Slavic archaeology.

Постановка проблеми. Проблематика походження слов'ян є однією з найпопулярніших і найважливіших для історіографій країн Центрально-Східної Європи. Одним із найпалкіших є її обговорення впродовж останнього півтора століття, зокрема, в польській історіографії. Відтак логічним науковим завданням є аналіз її становлення та розвитку на першому етапі, коли закладалися магістральні ідеї інтерпретації давньої історії слов'ян, особливо на тлі доволі активної динаміки загального поступу тогочасної європейської науки та враховуючи, що домінуючими в гуманітаристиці епохи романтизму були погляди насамперед німецьких вчених – істориків, філософів, географів, антропологів, археологів, лінгвістів. Водночас не можна не зауважити надзвичайно високий рівень політизації цих наукових дисциплін як у Німеччині, так і на польських теренах, розділених у цій добі між трьома європейськими імперіями. Прикметно, що відчутний рівень ідеологічної ангажованості теми так званого етногенезу слов'ян та небезпечні націоналістичні аспірації навколо неї досі присутні в польській історичній науці та відповідній політиці пам'яті. Яким би дивним це не виглядало на перший погляд, але означені явища пов'язані з багато в чому надуманими страхами деяких представників сучасного польського суспільства (котрими, звісно, маніпулюють і деякі суб'єкти польського політичного істеблішменту) стосовно зникнення польської національної ідентичності в межах Євросоюзу. Враховуючи сучасні євроінтеграційні прагнення України, обізнаність із різним баченням, зокрема, давньослов'янської минувшини польськими гуманітаріями, має ще й неабияке суспільне значення на тлі непростого нинішнього діалогу відносно українсько-польської минувшини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виходячи з цього, доволі дивною виглядає ситуація, коли в українському гуманітарному просторі, зокрема й в історіографічному сегменті, доводиться констатувати цілковите мовчання відносно порушеної нами проблематики. Відтак поки що пропонується тематика не отримала ґрунтового аналізу та є для української історичної науки цілковитою білою плямою. Присутні в межах ще радянської історіографії поверхові згадки в контексті бібліографічних оглядів про польських археологів, лінгвістів, антропологів, чії праці були присвячені тематиці походження слов'ян, у жодному разі не можна сприймати за більш-менш серйозний історіографічний аналіз. Звісно, в польській історіографії цим аспектам увага приділяється більше, але в останні десятиліття й у ній інтерес до окресленої проблематики суттєво знизився. Проте заслуговують на увагу напрацювання у цьому сегменті таких польських дослідників, як А. Буко, Р. Гжесік, Б. Шмоневський, В. Урбаньчик, Я. Лех, Д. Пйотровська та ін.

Мета статті полягає в історіографічному аналізі становлення польської історіографії щодо походження слов'ян у XIX – на початку XX ст. і встановлення причин і шляхів її націоналізації, ідеологізації та політизації, на тлі посилення, здавалося б, на перший погляд, суто наукових суперечок між польськими та німецькими дослідниками у цьому сегменті пізнання багато в чому спільної для них минувшини.

Виклад основного матеріалу. Польська історична наука розпочала своє становлення в загальноєвропейському контексті, зумовленому добою Просвітництва від середини XVIII ст. Однак на її специфіку безумовно вплинула втрата на цьому етапі польської державності й той факт, що польська нація наступні 123 роки була розділена поміж трьома імперіями. Саме за таких обставин питання походження польського народу та його етнічна історія набули першочергового значення

для тогочасних польських інтелектуалів. Домінуюча до того часу концепція так званого «сарматського походження» була вже явним рудиментом, відтак проблема «слов'янства» стала визначальним фактором для побудови модерної національної ідентичності поляків. Тому від початку ця суто наукова проблема перетворилася в польській історіографії на сакральний осередок наново твореного міфу походження.

Звернення до попередніх історіописань від часів пізнього середньовіччя були надзвичайно малокорисними. Адже вся тогочасна «етнологія» базувалася винятково на вигадках хроністів, або в кращому випадку на не менш фантазійній біблійній генеалогії народів. З другого боку, останній підхід розмістив тогочасну Польщу в центрі європейської дискусії про походження та спорідненість народів. Не менш новаторським було й введення автором Великопольської хроніки (XIV ст.) концепції Паннонії як колиски слов'ян [1, s. 49]. У XV ст. тему походження вже безпосередньо слов'ян мимохідь обговорював Ян Длугош [2, s. 4–5], причому не ототожнюючи їх із сарматами, що доволі часто помилково оголошується навіть у сучасній науковій літературі. Стосовно поляків, то «батько польської історіографії», слідом за В. Кадлубеком, вважав їхніми предками вандалів, наголошуючи у такий спосіб антигерманську сутність своєї спільноти. Таке ж трактування підтримував і польський хроніст XVI ст. Марцін Бельський [3, s. 28–31].

Втім визначальною на подальші століття виявилася гіпотеза творця ідеології «сарматизму» – Марціна Кромера, опублікована 1555 р. у праці «*De origine et rebus gestis Polonorum*». Він не погоджувався з думкою попередників щодо походження поляків від вандалів (зауваживши, що німецькі хроністи відносять останніх до германців, які через це можуть зазіхати на польські терени) й ототожнив слов'ян (венедів) із сарматами, котрі колись завоювали вандальські землі [4, s. 7–12, 37–40]. Показово, що деякі сучасні дослідники, відштовхуючись від відомої дихотомії в польській історіографії етногенезу слов'ян (автохтонізм / алохтонізм), впевнені, буцімто, «Кромер наводить низку аргументів на підтримку своєї сарматської (алохтонної) тези та на спростування вандальської (автохтонної) тези» [5, s. 108]. Зокрема, це вкотре підкреслює той факт, що окреслена проблематика несе в польській історіографії дотепер переважно ідеологічне, а не наукове навантаження.

Власне наукові дослідження проблеми походження слов'ян у сучасному розумінні вперше почали набувати певної впізнаваної форми в колі дослідників, пов'язаних із останнім королем Речі Посполитої – Станіславом Августом Понятовським (правив у 1764–1795 pp.) [6, s. 355–357]. Серед помітних представників науки в оточенні короля був і Адам Нарушевич (1733–1796) – єзуїт, історик і єпископ Смоленський. Щоправда на цьому етапі відповідні опуси залишалися в межах того жанру, котрий іменують як «казкова історія» [7, s. 5–22]. Фактично ж науковцем-піонером у дослідженні праісторії слов'ян наприкінці XVIII – на початку XIX ст. став граф Ян Потоцький (1761–1815; народився і помер у сучасній Вінницькій області України). Кавалер Ордена Білого Орла (1784), він був автором понад 20 багатотомних праць на історичну тематику, більшість із яких написані та опубліковані французькою мовою. В галузі славістики найпомітнішими є такі його твори, як «*Essay sur l'histoire universelle et recherches sur celle de la Sarmatie*» (1789–1792), «*Chroniques, memoires et recherches pour servir a l'histoire de tous les peuples slaves*» (1793), «*Fragments historiques et geographiques sur la Scythie, la Sarmatie et les Slaves*» (1795) та ін. На думку В. Антоневица, саме ці праці «фактично дали початок науковим дослідженням історії давніх слов'янських народів» [8, s. 30].

Наступним помітним дослідником означеної проблематики на цьому етапі був білоруський етнограф Зорян Доленга-Ходаковський (1784–1825, справжнє ім'я – Адам Чарноцький), який також відомий як один із засновників української фольклористики. Вважається, що його основна праця – «Про слов'янство перед християнством» (1818) – започаткувала романтичну традицію в польській історіографії. Він, зокрема, вважав, що територія давніх слов'ян визначалася городищами, розкиданими по величезних просторах, а відтак, вирішив обґрунтувати це припущення самостійно подорожуючи землями східного слов'янства до кінця життя. Результатом цих мандрівок став величезний археологічний та етнографічний матеріал, який він зібрав. Цей науковий скарб мав потужний вплив на студіювання проблеми наступними славістами й, насамперед, визначив погляди М. Максимовича, М. Погодіна та П. Шафарика [8, s. 31].

Загальновизнано, що саме словацький історик, етнограф і поет Павел Шафарик (1795–1861) став першим дослідником, який підійшов суто в науковому ключі до розгляду проблеми походження слов'ян, кристалізуючи власну концепцію щодо цього у відомій праці «Слов'янські старожитності» («*Slovanské starožitnosti*», 1837). На його думку, слов'яни були аборигенами Центральної Європи,

займаючи з давнини значні території між Чорним і Балтійським морем, Карпатами та Доном. В античному світі вони були відомі під ім'ям венеди, землі яких на заході сягали Вісли й Одри. Головним же осередком слов'янської прабатьківщини П. Шафарик називав українське Прикарпаття (деякі українські археологи називають його «родоначальником прикарпатської теорії походження слов'ян» [9, с. 6–7]). Водночас для польської історіографії це стало «маніфестом слов'янського автохтонізму, що був парадигмою польської славістики 150 років». Відтоді для польських дослідників автохтонізм означав, що прабатьківщина слов'ян знаходилася в басейні річок Одри та Вісли, тобто на території сучасної Польщі, котра й була «центром Slavii» – «звідси почалася слов'янська еміграція на схід, на захід – до Ельби, а також на південь – на Балкани» [10, с. 108–109]. Щоправда це зумовило згодом і «український автохтонізм», який у польській історіографії переріс в «аллохтонізм». Показово, що Т. Шевченко присвятив свою поему «Єретик» (1845) саме П. Шафаріку, також контекстно наголошуючи на важливості слов'янського автохтонізму та дякуючи вченому за те, «що не дав ти потонути в німецькій пучині нашій правді».

Як не дивно, але досі немає комплексного дослідження впливу ідей П. Шафарика, зокрема, на лінгвістичні теорії щодо спільнослов'янської мови. Хоча деякі його ідеї не були повністю оригінальними, а ще раніше польський економіст й історик Вавжинець Суровецький (1769–1827) у праці «Слідами походження слов'янських народів» (*«Śledzenie początku narodów słowiańskich»*, 1824) використовував твори Йордана, Плінія, Тацита та Птолемея як джерело з історії давніх слов'ян [11, s. 74–75], доводячи що, описувані ними венеди, є основою всієї слов'янської історії. Чимало фахівців і сьогодні вважають, що ця праця поклала початок польській історичній археології. Автор порушив багато ключових питань, що стосуються, серед іншого, первісної батьківщини слов'ян та їхніх похоронних обрядів. Водночас вона вплинула й на погляди такого відомого польського історика епохи романтизму, як Йоахім Лелевель (1786–1861). Він високо цінував роль археології у поясненні історії слов'ян та наголошував на важливості ранньосередньовічних пам'яток [12, р. 3].

Будучи провідним діячем польського національного руху, В. Суровецький поставив чітку мету довести, що слов'яни (тобто поляки) були корінними жителями своєї, на той час окупованої, країни. Натхненний Гердером, він розглядав «слов'янських венедів» як найбільший європейський народ в історії, батьківщина якого простягалася від Вісли до Дніпра. Ідеї цього славіста поділяв, зокрема, Адам Міцкевич (1798–1855). Теорія «слов'янських венедів» надихнула принаймні і такий важливий твір польської романтичної літератури, як трагедію Юліуса Словацького «Лілля Венета» (*Lilla Weneda*, 1839), присвячену міфічному минулому слов'ян на тлі війни між племенами лехитів і венедів. Схожим дослідницьким шляхом йшов також ентузіаст лінгвістичних та історичних матеріалів Юзеф Крашевський, що відобразилося в його праці «Мистецтво у слов'ян» (1858) [13].

Варто враховувати й те, що, внаслідок політичних подій кінця XVIII ст., Польща втратила своє незалежне національне буття та була розділена між трьома імперіями – Росією, Австрією та Пруссією. Тому й початки археології як наукової та академічної дисципліни у випадку Польщі були доволі тісно пов'язані з археологіями цих держав. Перші університетські кафедри археології були засновані на території, здобутій Австрією, де польська автономія була найбільшою. Натомість у німецькій та російській частинах не було університетів й інтерес до доісторії розвивався тут у формі аматорської діяльності [14, р. 209]. Найпомітніше це було в межах імперії Романових, де на початку XIX ст. сформувався сталий інтерес до старожитностей, завдяки доволі ліберальній російській політиці щодо польського націоналізму. Як і скрізь в Європі, такі антикварні дослідження дедалі більше зазнавали впливу духу романтизму. Безпосередньо на польських теренах вони набули особливої форми дослідження слов'ян, яких вважали предками польського народу.

Остаточне падіння Польської держави у 1795 р. стало шоком для всього суспільства, особливо на тлі поступового нарощування процесу націотворення. Проте саме цей шок зумовив раптовий інтерес до минулого польської спільноти, зокрема до місцевих старожитностей, що стали вагомим елементом посилення національного руху. Відтоді тільки зростало переконання, що лише нація, яка знає своє минуле та вірна йому, здатна вижити без політичного статусу держави [15, s. 8]. Тому для тогочасних польських дослідників минулого зосередження уваги на слов'янах від самого початку мало очевидний політичний підтекст, оскільки зміцнювало свідомість національної єдності та підтримувало інтерес до власного минулого. В країні, розділеній на три частини, «інтерес до слов'янства, як в його “культурному” (слов'янофілство), так і в суто політичному (панслов'янство) аспектах, безумовно, не був байдужим до процесу формування польської національної свідомості...

а перенесення акценту з польськості на слов'янство було спробою створити ідеологію, яка б полегшила адаптацію поляків до змінених політичних обставин» [16, s. 146].

Однією з таких кардинальних змін стала поява науки історії, а демонстрація існування будь-якої нації вимагала минулого, яке потрібно описати. Саме з кінця XVIII – початку XIX ст. історія перетворилася з художньо-літературного заняття на наукову дисципліну. І що надзвичайно важливо для польського контексту – ця трансформація вперше відбулася в Німеччині, де найвидатнішими діячами в галузі історіографії були Бартольд Георг Нібур (1776–1831) та Леопольд фон Ранке (1795–1886). За таких умов слов'янофільство стало своєрідним польським патріотизмом, а поміж слов'янської минувшини почали шукати аргументи, що виправдали б право поляків на самостійне існування серед інших європейських народів. Підставою для цього були, передусім, погляди німецького філософа Й. Гердера, який представляв ідеалізований образ слов'янства. На думку С. Братера, поява «слов'янської археології» була наслідком саме епохи романтизму. В Польщі, як і в усій Європі, інтерес до минулого формувався національними мотивами, а повернення до власного коріння набувало неабиякого політичного -резонансу, особливо в Центральній та Східній Європі, серед народів, які, не маючи власної держави під владою Пруссії, Австро-Угорщини та Росії, прагнули зберегти власну ідентичність усіма можливими засобами. Не менш важливим аспектом славістичних досліджень було й бажання спростувати тенденційні теорії, поширювані німецькими вченими, щодо відсталості та примітивізму слов'ян [17, s. 9–15].

Від початку XIX ст. роздуми про раннє слов'янство в Польщі все виразніше набувають форми політичного дискурсу, коли замість політично збанкрутілої ідеології сарматизму почала просуватися концепція слов'янського походження польської національної ідентичності. За такого підходу слов'яни вийшли з міфологізованого минулого, що як «вічне» не потребувало раціонального пояснення. Проте вже зовсім скоро цей міф про «первинність» зіткнувся з конкуруючою концепцією німецьких істориків, які з цього часу пропагували винятково вирішальну роль історичної та культурної переваги германських народів, які мали бути тепер належними носіями цивілізаційного прогресу також у Центральній та Східній Європі [18, s. 21–34; 19, s. 237–249]. Вбачаючи в цьому небезпеку делегітимізації польських територій, польські дослідники закликали протистояти цьому, шукаючи в глибокому минулому докази безперервності поселень у басейнах річок Одер та Вісла, а отже, й споконвічний автохтонізм слов'ян. Завдяки цьому, поляки як біологічні, культурні та мовні спадкоємці доісторичних часів, на їхню думку, були відтепер беззаперечними корінними жителями на своїх теренах.

Аргументи на користь цього мали надати передусім археологи, сміливо побудувавши еволюційні ланцюги культурного розвитку, що сягають глибокої доісторії. Втім ми не можемо розглядати польські ранні археологічні дослідження як наукову дисципліну. Зокрема, проблема слов'ян розглядалася польськими археологами-аматорами з надмірно тривалої хронологічної перспективи, а відтак, не було зроблено жодних спроб встановити датування знахідок, що, буцімто, стосувалися слов'ян. Навпаки, на чому наголошує А. Буко, домінувала тенденція лише припускати, що слов'яни існували в періоди, які передували середньовіччю або навіть у доісторичні часи [12, р. 6]. Інтерпретація ґрунтувалася на інтуїтивному переконанні, що кожен предмет, знайдений на території, де, згідно з письмовими джерелами, жили слов'яни – без варіантів був слов'янською реліквією [20, s. 33]. Це дозволило, наприклад, Юліану Немцевичу – письменнику епохи Просвітництва – вже на початку XIX ст. зробити однозначний висновок про автохтонність слов'ян на великих територіях Європи, на основі знахідок монет, могил, урн, фрагментів зброї, знарядь праці та ювелірних виробів. Поступово такі знахідки, інтерпретовані як слов'янські, почали бути важливим елементом у процесі створення польської національної ідентичності та встановлення права на володіння територією.

Провал Листопадового повстання 1830–1831 рр. спричинив різкі зміни в російській політиці щодо Польщі та погіршив умови для розвитку археології, зокрема, було закрито багато наукових товариств і шкіл. Відтоді більше можливостей для її розвитку з'явилося у Великопольщі (пруський сектор), де, приміром, в 1834 р. був заснований журнал «Przyjacieli Ludu» («Друг народу»), який почав публікувати статті про відкриття слов'янських старожитностей та закликати людей берегти їх. У цьому журналі польські дослідники розпочали й обговорення німецьких концепцій етнічних інтерпретацій археологічних знахідок [21, s. 45–65]. На території, що належала Пруссії та яку, згідно з письмовими джерелами, займали слов'янські племена, відповідь на питання про те, що мало слов'янське, а що германське походження?, також була суто інтуїтивною. Такі відповіді ґрунтувалися радше на емоційній прихильності, ніж на когнітивних можливостях. Так, німецькі

дослідники досить часто відносили кремаційні цвинтарі до слов'ян, а інгумаційні поховання – до германців. Для німецького археолога Фредеріка Ліша навіть форми могил були основою для етнічної інтерпретації. Подібні підходи критикувалися польськими вченими. Скажімо, Францішек Собещанський звинувачував німців у тому, що вони приписували «цінніші реліквії» германському народу, а «бідні та прості» – слов'янам. Войцех Моравський своєю чергою критикував Ф. Ліша за те, що він вважав мідні (насправді бронзові) сокири з втулками та різну зброю суто германськими, тоді як вони, начебто, підтверджували присутність первісних слов'ян у Великопольщі [22, р. 194].

Від середини XIX ст. становище польського народу під Пруссією (після поразки повстання 1848 р.) та в Російській імперії (після Січневого повстання 1863–1864 рр.) знову погіршилося. Відроджені раніше польські культурні, наукові установи та товариства були закриті, а система освіти обмежена, розпочалася інтенсивна германізація та русифікація поляків. Відтоді відносно сприятливі умови для розвитку польської науки існували лише в австрійському секторі (університети в Кракові та Львові), де політика щодо Польщі була досить ліберальною. Загалом, у межах польського романтизму утвердилося переконання, що всі знайдені старожитності є залишками слов'янських предків з дохристиянських часів. Приміром, знахідка статуї ідола так званого Святовида в річці Збруч 1848 р. і вибух національних емоцій, зумовлений її перевезенням до Кракова в 1851 р. [23], є доволі показовим прикладом політизації давньослов'янської історії в межах формування польського націоналізму. Таке ставлення зумовило різні спроби науково використати високо оцінені «патріотичні» очікування. Приклади впливу такої атмосфери можна знайти на всіх трьох анексованих територіях. Крім збруцького ідола на південно-західній території, такого ж націоналістичного характеру набула знахідка «слов'янських рун», викарбуваних на каменях, що з'явилися в Мікожині 1855 р. на підросійській частині, а в прусській – руїни, виявлені 1856 р. на Острів Ледницький, які моментально оголосили цінним доказом існування тут давньослов'янського храму [24, р. 264].

В другій половині XIX ст. у польській історіографії щодо проблеми походження слов'ян все чіткіше кристалізується той напрям, що отримав назву «автохтонізм». Серед найпомітніших «автохтоністів» кінця XIX – початку XX ст., які запропонували вже багатотомні синтети відносно давньої історії слов'ян, можна виділити таких дослідників, як Вільгельм Богуславський, Едвард Богуславський, Войцех Кентшинський, Еразм Маєвський, Віктор Чермак [25–30] та ін. Попри помітний розвиток на цьому етапі позитивістської науки, теорії еволюції, доісторичної археології, настрої дослідників і польського соціуму загалом щодо емоційно зарядженого ставлення до найдавнішого минулого не тільки не змінилися, але й посилювалися [31, с. 17–24]. Більше того на початку XX ст. націоналізми в європейських країнах стали ще більш агресивними, що вплинуло не лише на різне трактування найдавнішого минулого вченими з різних країн, але й зумовлювало ці погляди у суто політичному контексті. Доісторична археологія дедалі тісніше пов'язувалася з політикою та національними емоціями європейських спільнот, а результати археологічних досліджень ставали важливим аргументом, що мав підтверджувати, нібито природні права, цих національних спільнот на землі, які вони населяли [32, с. 306–307].

Особливо помітний вплив на польську історіографію означеної проблеми в царині автохтонізму та загалом на розквіт слов'янської археології на початку XX ст. пов'язаний з ім'ям професора історії Карлового університету в Празі Любора Нідерле (1865–1944), незважаючи на те, що слов'янську прабатьківщину він розташував в Україні. Вже перша його наукова робота – «Людство в доісторичні часи» («Lidstvo v době předhistorické», 1893–1894) – здобула широкий розголос серед польських дослідників. Невдовзі з'явився й переклад польською мовою, котрий зробив Ксаверій Хамець і який окремими розділами був опублікований в археологічному щорічнику «Światowit» під редакцією Е. Маєвського впродовж 1900–1906 рр. [33]. Намагаючись подати «цілісну картину доісторичного минулого всіх слов'ян», Л. Нідерле відзначав, що продовжує справу П. Шафарика, тому й власну чотиритомну фундаментальну працю назвав ідентично – «Слов'янські старожитності» (1902–1924), перший том якої польською мовою невдовзі переклав все той же К. Хамець [34].

Л. Нідерле, прагнучи узагальнити сучасні йому досягнення різних наук – історії, лінгвістики, етнографії, археології, розташував прабатьківщину слов'ян між басейном середньої Вісли і Карпатами на заході, Нарвою та Прип'яттю на півночі, в Середньому Подніпров'ї на сході, над Бугом, Дністром, Прутом і Серетом – на півдні, а відтак центр слов'янської території, на думку чеського дослідника, знаходився на Волині. Зі слов'янами він ототожнював племена неврів, будинів та скіфів-землеробів Геродота. Водночас він вважав, що до I тис. до н. е. існувала спільна балто-

слов'янська мова, тоді як безпосередньо слов'янська мова виділилася десь у I тис. до н. е. Загалом, славістика розпочалася, передусім, як суто лінгвістична та філологічна справа на початку XIX ст. Виникнення ж національних археологічних шкіл в Європі після цього, хоч і привнесло до цієї галузі величезну кількість інформації, але так і не змінило основних напрямів, визначених для цієї дисципліни її засновниками. Тому надалі (а подекуди й дотепер) археологія найчастіше використовувалася лише для ілюстрації висновків, вже зроблених з аналізу лінгвістичного матеріалу.

Виняткова енергія лінгвістичного підходу, на чому слушно наголошує Ф. Курта, виникла з того факту, що після Гердера мова розглядалася як квінтесенціальний аспект етнічної приналежності. Як сховища людського досвіду, мови могли бути використані для ідентифікації різних «історичних шарів» у «скам'янілих» звуках, словах чи фразах. У цьому неісторичному підході людське життя та суспільство розглядалися як палімпсест, а завданням істориків було лише приписати різні «скам'янілості» їхнім відповідним епохам. Це також може пояснити, чому так багато археологів, які працюють у галузі славістики, прагнули прийняти погляди лінгвістів і рідко ставили їх під сумнів. Сучасний дискурс про слов'янську батьківщину, – продовжує американський фахівець, – має своє коріння в такому підході. Хоча питання, що стоїть на кону, здається історичним, історикам часто доводилося перебирати наявні докази, взяті з історичних джерел, щоб вони відповідали лінгвістично-археологічній моделі. За іронією долі, історики почали сумніватися у своїй здатності давати відповіді через значний часовий вимір, який приписують лінгвістичним та археологічним артефактам. Натомість, не маючи під рукою Тацита, археологи змогли дослідити походження слов'ян далеко за межами перших письмових джерел [35, р. 217].

Безпосередньо в польській славістичній традиції саме історик, зокрема, професор і ректор Львівського університету Тадеуш Войцеховський (1838–1919) вперше використав топоніміку для написання слов'янської історії [36]. Польський ботанік Юзеф Ростафінський (1850–1928) ще більше розвинув лінгвістичні докази, поклавши в основу аналізу флористичну лексику [37]. У 1908 р. він спробував виявити давню слов'янську територію, виходячи з того, що назва дерева бук не є слов'янською, а назви граба, тиса та плюща – слов'янського походження. Відтак слов'янська прабатьківщина перебувала поза ареалом бука, але в межах поширення рослин зі слов'янськими назвами. Такою областю, на думку дослідника, були Прип'ятське Полісся та Верхнє Подніпров'я. Незважаючи на те, що ботанічна аргументація слов'янської прабатьківщини була зустрінута критично, їй судилося протягом кількох десятиліть грати одну з найважливіших ролей у локалізації ранніх слов'ян. [38, с. 27]. Аргументи Ю. Ростафінського були сформульовані в рамках теорії індоєвропеїстики. Як відомо, вона мала на меті реконструкцію оригінальної мови (Ursprache) корінних народів (Urvolk) на їхній прабатьківщині (Urheimat) [39, р. 90]. Для цього застосовувався метод «лінгвістичної палеонтології», заснованої Францом Адальбертом Куном (1812–1881), який, до речі, вперше висловив гіпотезу про «індогерманський пранарод» (1845). Аналізом водних назв, у зв'язку з локалізацією слов'янської прабатьківщини між Німаном і Дніпром, на цьому етапі почав займатися й польський лінгвіст, професор Краківського університету Ян Розвадовський (1867–1935) [40]. На початку XX ст. у польській славістичній традиції з'явилися й перші антропологічні обґрунтування «справжніх» слов'ян. У такому ракурсі підходили до проблеми, зокрема, Ізидор Копреницький (1825–1891) [41] та Юліан Талько-Гринцевич (1850–1936) [42]. Проблема расово-біологічної переваги, на жаль, стала історіографічною й ідеологічною реальністю.

Загалом, не важко помітити, що дослідження походження слов'ян у Польщі залежали, передусім, не від наукових відкриттів, а від політичних реалій, тоді як зміна її геополітичного становища відображалася у відповідних дискусіях та інтерпретаціях. Насамперед, славістичні дослідження мали підтвердити, що поляки мають багаті державні традиції та й узагалі колись були центром слов'янського світу. Головним адресатом цього наукового меседжу була німецька історіографія, яка на той момент вважалася лідером світової історичної науки. Треба було чинити опір ідеї про цивілізаційну неповноцінність слов'ян, а також доводити, що східна частина Німеччини в давнину була слов'янською. Тому в тогочасній польській історіографії непоодинокими були твердження, що слов'янська дохристиянська культура набагато випереджала германську. Звісно, критикувати таку голослівну риторику легко, але варто враховувати, що вона була спровокована схожими тенденціями в німецькій історіографії, чії видатні представники (Л. Ранке, Г. Гегель, Й. Гердер та ін.) демонстрували дуже зневажливі погляди не лише щодо Польщі, а й усіх слов'ян загалом. Особливо складним було становище польських «доісториків», які жили під прусською адміністрацією, де інтерпретації археологічних знахідок були дедалі більш політично забарвленими. Їхні націоналістичні настрої були більш ніж помітними в останній чверті XIX ст. Як зазначив Герард Лябуда: «Негативні

думки Гегеля та Ранке про слов'ян та спроби вилучити їх зі спільного минулого сильно вплинули на сприйняття їхньої ролі в європейській історії. Їхню концепцію великих “історичних” та малих “неісторичних” націй відразу охоче перейняли політики» [43, s. 53, 58].

У другій половині XIX ст., поряд з антипольським пруським законодавством та посиленням експансіоністського образу німецької історії щодо слов'ян та Польщі в німецькій історіографії, у відповідь виникла так звана «польська західна думка». Ідея останньої полягала не лише в захисті польських володінь у Великій Польщі, Померанії, Сілезії та роботі над зміцненням почуття польської ідентичності мешканців цих земель, а й у підготовці суспільства до відбудови польської держави на цих землях за сприятливого моменту. Вона також постулювала зміщення кордонів майбутньої Речі Посполитої на захід відносно кордонів 1772 р. Як зазначав відомий ідеолог польської націонал-демократії Ян Поплавський, мова йшла, зокрема, про польськість колишніх слов'янських земель Померанії та Рюгена. Ця тенденція, особливо помітна в Познані, була тісно пов'язана з національним рухом, який виступав за співпрацю з країнами Антанти та бачив у німцях головного ворога. Саме з цієї тенденції під час Першої світової війни 1917 р. виник постулат про переміщення польського кордону на захід – до річок Свіна, Одер та Лужицька Ниса [44, s. 97–98].

Аналізуючи націотворчі процеси на території Польщі, пов'язані з ними політичні погляди та внесок археологів-славістів, можна також помітити чітку антинімецьку тенденцію, окрім оборонних аспектів. Такий підхід виник через багатовікову польсько-німецьку близькість та переконання, сформовані історією. Цю історіографічну тактику В. Рачковський визначив як наступальну політику Польщі щодо свого західного сусіда – «*Drang nach Westen*» [22, s. 189]. Б. Яхим наголошує, що Польща завжди сприймала Німеччину з її ревізіоністською політикою як потенційного ворога. Тому археологія XIX – початку XX ст. також свідчила про постійну присутність протилежних прагнень між двома народами: з одного боку, мрії про окупацію територій на схід від річки Одер, а з іншого – мрії про їхнє повернення та подальше збереження незалежності. Ці суперечливі інтереси були найбільш очевидними на прикордонних територіях [45, s. 174]. Це також відчувалося й щодо польсько-українського прикордоння.

Польсько-німецька археологічна дискусія щодо етнічних питань доісторичної доби із самого початку мала надзвичайно емоційно-націоналістичний характер [20, s. 56]. Показовим прикладом є ситуація, що склалася на XI Конгресі Німецького антропологічного товариства в Берліні 1880 р. Так, під час дискусії німецькі вчені -описали багато об'єктів, що вважалися слов'янськими в познанських колах, як германські або німецькі. Обурення польської делегації було величезним, а кореспондент «Газети Варшавської» від 23 жовтня того ж року звинуватив її членів у тому, що вони «не захистили своє слов'янське походження» [46, s. 171]. Отже, аналізуючи роль археології в процесі формування національної ідентичності поляків наприкінці XIX – на початку XX ст., необхідно відзначити вирішальний вплив ідеології та політики на формування її дослідницьких проблем та відповідні інтерпретації доісторичних явищ. Приміром, серед тем, якими займалася польська археологія на цьому етапі, проблема походження слов'ян та їхніх взаємин з германськими племенами, а також походження та розвиток польської держави за правління династії П'ястів, мали першочергове значення в процесі формування національної ідентичності [22, s. 190].

Фактично розвиток археології в XIX ст. найбільше стимулював саме націоналізм, але однією з причин, чому археологія була для нього настільки корисною, був порівняно поганий стан знань про минуле, що дозволяло доволі гнучко використовувати її в соціальних та політичних дебатах [47, р. 19]. Консолідація лібералізму у другій половині XIX ст. забезпечила остаточну інституціоналізацію археології. Саме в цей час більшість європейських країн створили мережу музеїв, робота археологів стала професіоналізованою, збільшилася кількість спеціальних конгресів, засновано багато фахових часописів, а нова дисципліна увійшла до системи вищої освіти. З об'єднанням Італії (1870) та Німеччини (1871) есенціалістська концепція нації остаточно перемогла. В результаті, пошук та обґрунтування етнічних, расистських і лінгвістичних коренів нації посилювалися, а інституціоналізація археології одночасно сприяла посиленню цих тенденцій у політичній сфері.

Вагомим фактором, що визначав у XIX ст. специфіку польської історіографії відносно слов'янського етногенезу безперечно є те, що вся тогочасна польська наука й гуманітаристика, зокрема, були багато в чому калькою німецької наукової традиції. Наприкінці XIX ст. такі дослідницькі галузі, як археологія, расова антропологія й антропогеографія поєднували елементи історіографії та природничих наук, виявляючи яскраві паралелі та трансфери ідей між польськими та німецькими гуманітарними науками. Серед подібностей між ними, серед іншого, варто відзначити їхню яскраво політичну відданість, що помітно резонувала з ідеалом наукової об'єктивності. При

цьому саме поляки наслідували німецькі тенденції, організаційні рішення, методологічні та ідеологічні аспекти, а не навпаки. Звісно, публічно вони цього не визнавали [48, s. 410].

Водночас польська гуманітаристика відносно німецької перебувала в явно підлеглому становищі, адже більшість німецьких учених демонструвала неприхований шовінізм і стосовно поляків, і всіх слов'ян загалом. У германістських дослідженнях початку ХХ ст. твердження про характер слов'ян і поляків, зокрема, були подібними – поляки характеризувалися цілковитою протилежністю німцям, буцімто, їм бракувало духовної глибини та сили характеру, вони були недолюдьми у своїх рефlekсах, непередбачуваними та вибуховими, що пов'язувалося з нижчим, азійським расовим походженням слов'ян. До «слов'янського моря» німецькі вчені ставилися з такою ж неповагою, як і до реліквій праслов'янської матеріальної культури. Прояви великонімецького шовінізму, з якими польські вчені стикалися щодня або доходили до них через професійні та популярні видання, безсумнівно, викликали дискомфорт. Про це свідчать мемуари Ю. Костшевського, Я. Чекановського, Н. Жупаніча та ін. Однак це своєрідне переплетення наукового дискурсу та політичної ідеології також мало потужну привабливість, стаючи моделлю для наслідування [49, s. 89–91], що з усією потужністю виявиться після відновлення польської незалежності. Адже контакти між польськими та німецькими вченими під час Першої світової війни радше посилювали, ніж послабили негативний стереотип про слов'ян та взаємну дистанцію.

Втім суперечки між німецькими та польськими фахівцями переросли у відкритий конфлікт уже на початку ХХ ст. Теоретичну основу для нього створив німецький археолог Густав Косінна (1858–1931), який у 1895 р. сформулював принципи методу археології поселень (*Siedlungsarchäologie*), які в 1902 р. детально виклав у своїй програмній праці «Die indogermanische Frage archäologisch beantwortet» («Археологічна відповідь на індогерманське питання»). Він вважав, що трактування знахідок доісторичних часів як «патріотичних старожитностей» дозволяє формувати історичну свідомість і національну ідентичність, спочатку на рівні малої батьківщини (Heimat), а пізніше також рідної землі (Vaterland). Важливість цієї тези для вивчення історії демонструють слова німецького історика Генріха фон Зібеля, цитовані Г. Косінною – «народ, який не підтримує живого зв'язку зі своїм походженням, в'яне як дерево, що вирвали з його ніжного коріння» [50, s. 1]. Отже, він визначав доісторію як «виразно національну науку», додаючи, що саме в Німеччині на початку ХХ ст. «таке формулювання знайшло особливо благодатний ґрунт» [51, s. 129–130].

Філолог, який став археологом (хоча за все життя був на розкопках декілька днів), заснував німецьку культурно-історичну школу археології, будучи переконаним, що чітко визначені археологічні культурні області (археологічні культури) безперечно відповідають областям проживання певних народів і племен. Він пов'язав цей провідний принцип з ретроспективним методом, за допомогою якого прагнув використовувати етнічну карту сьогодення (або історично задокументованого минулого) для визначення ситуації в доісторичному періоді. Саме цей симбіоз він назвав «методом археології поселень» [35, p. 202]. Г. Косінна ніколи спеціально не займався проблемою слов'янського етногенезу, проте декілька праць присвятив етногенезу германців. Стосовно останнього, він стверджував, що прагерманці сформувалися в межах індоєвропейської прабатьківщини на теренах Північній Європи, звідки вони розселилися (мігрували) широкими просторами Євразії.

Переконання, що археологічна культура й етнос ідентичні, дозволяло йому інтерпретувати кожен археологічний культурний комплекс як літопис певної нації. Цей постулат мав значні ідеологічні переваги, оскільки збігався з німецькою націоналістичною концепцією та дозволяв інтерпретувати археологічні матеріали з погляду політичної доцільності. Використовуючи цей метод інтерпретації археологічних матеріалів, поряд із лінгвістичними, історичними й антропологічними, вчені з різних країн упродовж ХХ ст. сформулювали дуже багато різноманітних гіпотез щодо етногенезу слов'ян. По суті ж це був перший в Європі прояв надзвичайно націоналістичних і шовіністичних поглядів у доісторичній археології, що ґрунтувалися на оригінальному науковому методі, котрий, своєю чергою, базувався на припущеннях культурно-історичної школи в німецькій та австрійській етнографії й етнології [32, s. 308].

Концепція Г. Косінни відразу наразилася на критику і німецьких, і польських вчених. Вже в 1905 р. прихильник польського автохтонізму, польський археолог, філософ, соціолог, етнограф, економіст, біолог, редактор часопису «Światowit» – Еразм Маєвський (1858–1922) опублікував у шостому томі останнього короткої виклад книги Г. Косінни «Археологічна відповідь на індогерманське питання» та власний надзвичайно критичний коментар – «Гіпотеза Косінни про германське походження індоєвропейців та істину в науці». Втім його критика була спрямована не

стільки на етнічну проблематику в археології, скільки, передусім, на політично провокаційні тези про те, що германці були прабатьківщиною індоєвропейців. Вердикт польського дослідника був доволі невтішним, адже він стверджував, що ця книга «на перший погляд може здатися академічною та суто археологічною, але насправді є отруйним плодом жажливо роздутого національного шовінізму та служить інструментом пропаганди» [52, s. 89–90].

Як відомо, Е. Маєвський був вченим-самоучкою, тому всі його праці мають доволі помітний наліт аматорства, хоча їхній автор завжди прагнув максимальної досконалості. Водночас він відіграв важливу роль у науковому житті Варшави, головного міста Польщі за часів правління російських царів. Тут його внесок у розвиток інтересу до доісторії та давньослов'янської культури був значним. Для їх популяризації він заснував ретельно редагований щорічник «Światowit» і присвятив йому свою зацікавленість етнографією. Його досягнення включають також керівництво кар'єрами майбутніх видатних польських науковців – Стефана Круковського (1890–1981) та Леона Козловського (1892–1944) [32, 307]. Е. Маєвський як прихильник позитивістської філософії та методології звинувачував Г. Косінну у застосуванні дедуктивного замість індуктивного методу, в обмеженні археологічними джерелами, в непослідовності інтерпретацій подібностей і відмінностей між археологічними знахідками й особливо в нехтуванні лінгвістичними даними. Загалом, він вважав археологію дисципліною, яка ще не достатньо дозріла, щоб вирішити проблему, поставлену німецьким ученим. Відтак Е. Маєвський був одним із перших, хто сформулював вагомі критичні аргументи проти інтерпретації археологічних культур в етнічних категоріях [53]. Показовим тут є й наступний факт. Як відомо, Г. Коссіна надзвичайно гостро реагував на будь-яку критику своїх поглядів, нерідко переходячи межі наукової етики та навіть вдаючись до особистих образ на адресу опонентів. Свого часу від нього «на горіхи» дісталось чимало відомим ученим, але єдиним, кому він так і не відповів, був саме Е. Маєвський.

На цьому етапі проти поглядів Г. Косінни на етнічну приналежність народів, що населяли Центральну Європу, особливо між Віслою та Одером, виступав також професор Ягеллонського університету Влодзімеж Деметрикевич (1859–1937). У 1909 р. він писав, зокрема, про «землю, яка належала нашим предкам споконвіку». З іншого боку, професор і завідувач кафедри класичної археології та праісторії у Львівському університеті Карель Гадачек (1873–1914), навпаки, поділяв погляди та метод Г. Косінни щодо присутності германських племен навіть у південно-східній частині Польщі [14, s. 215]. Звісно, Е. Маєвський та В. Деметрикевич висловлювали критичне ставлення до поглядів К. Гадачека, звинувачуючи останнього у «філогерманізмі» через прийняття ним поглядів Г. Косінни. Натомість молодий львівський професор вважав, що в перші століття нашої ери поселення слов'ян починалися на схід від лінії річки Буг, на деякій відстані як від Балтійського, так і від Чорного морів. У той час по всій Європі зростали націоналістичні настрої й суперечки щодо походження різних народів були тісно пов'язані з цими настроями [54, s. 68; 55, s. 209–229]. На жаль, через його трагічну загибель у грудні 1914 р., ця дискусія не отримала свого продовження.

Однак ключову роль у польській історіографії стосовно етногенезу слов'ян та в «боротьбі» з теорією Г. Косінни відіграв учень останнього, безсумнівно, найвидатніший польський дослідник міжвоєнного періоду – Юзеф Костшевський (1885–1969), кар'єра якого розпочалася якраз в останні роки перед Великою війною. Лише безпосередньо перед її початком перші польські археологи отримали докторські ступені, що було наслідком їхнього навчання в зарубіжних університетах. Так, першим з-поміж них був Маріан Гімнер (1887–1916), який у 1913 р. отримав докторський ступінь у Сорбонні (Париж), але, на жаль, невдовзі загинув на Західному фронті під час Першої світової війни [56, s. 144–146]. Другим же був саме Ю. Костшевський, який з 1911 р. навчався в Берлінському університеті у Г. Косінни і отримав докторський ступінь 1914 р. у Львові (ступінь габілітації отримав у лютому 1918 р. також у Львівському університеті) [57, s. 72–85].

Вже на цьому етапі молодий познанський археолог здобув собі ім'я як автор гіпотези щодо заселення польських земель слов'янами з давніх часів, ідеї, що мала впродовж XX ст. багатьох послідовників та наслідувачів, передусім у польській історіографії. В 1909 р. у Познані був заснований Музей Товариства друзів науки, а вже 1914 р. його хранителем став Ю. Костшевський, автор нещодавно опублікованої праці «Велика Польща в доісторичні часи» [58]. Спочатку він мав обійняти кафедру доісторичної археології в Львівському університеті, але створення нового Познанського університету та тривалий процес підтвердження ступеня габілітації австрійською владою спонукали його зосередити увагу щодо організації нового університету. Відтак перша університетська кафедра доісторичної археології була заснована в січні 1919 р. у новому

Познанському університеті саме завдяки зусиллям Ю. Костшевського [59, s. 109–116]. Крім цього, в 1920 р. він виступив засновником Польського археологічного товариства (і був його багаторічним головою), а також був організатором і редактором провідних польських археологічних періодичних видань «Przegląd Archeologiczny» та «Z otchłani wieków».

Результати Першої світової війни, зокрема Версальський договір, ще більше посилили напруженість між Німеччиною та Польщею, в тому числі й у царині історіографії слов'янського етногенезу. Версальські рішення, які для поляків стали основою відродження незалежної держави, для німців були глибокою історичною несправедливістю. Водночас і українці з колишньої Східної Галичини, тепер перейменованої на Східну Малопольщу та включеної до складу Другої Польської Республіки після кривавої польсько-української війни 1918–1919 рр., також відчували несправедливість. Як цей останній факт вплинув на археологічні дослідження в міжвоєнній Польщі, досі залишається малодослідженою проблемою [32, s. 310]. Показово, що німецькі претензії на землі відродженої Речі Посполитої були обґрунтовані в галузі доісторії саме Г. Косінною в дослідженні, котре він надіслав німецькій делегації на Версальській мирній конференції, згодом опубліковане в тодішньому німецькому місті Данцигу (Гданськ) [60].

З цього моменту розпочинається наступний етап розвитку польської історіографії стосовно етногенезу слов'ян, який заслуговує на окреме дослідження, що становить важливу наукову перспективу. Насамкінець зауважимо лише, що археологічні знахідки польські дослідники і надалі без верифікації ототожнювали зі слов'янами, а археології надавалося все більше значення як способу встановлення територіального кордону між германцями та слов'янами, тобто між колишньою Пруссією та Польщею. Отже, політизація суто наукової проблеми посилювалася ще більше, а відповідна дискусія набула ще потужнішого емоційного заряду, що продемонструвала запекла суперечка поміж Ю. Костшевським та Б. фон Ріхтгофеном. Доісторія та археологія знову використовувалися як спосіб легітимізації новостворених польських кордонів, внаслідок чого обидві дисципліни зазнали відчутних іміджевих втрат як засоби пошуку істинного знання, девальвуючи саму ідею слов'янського етногенезу, що перетворилася на політичний міф.

Висновки. Таким чином, не важко переконатися, що польська історіографія загалом пройшла доволі непростий шлях свого наукового ствердження, хоча, з другого боку, її розвиток багато в чому був типовим для тогочасних європейських шкіл у цій царині. Найбільшою специфікою, якою відзначалася польська історіографія XIX – початку XX ст., була її своєрідна розпорошеність через перебування польських теренів під владою трьох європейських імперій. Остання обставина зумовила й відповідні акценти в польській славістиці, котра намагалася створити новий національний міф через оголошення Польщі прабабківщиною всіх слов'ян, а самих поляків – криштальним уособленням етногенетичного типу слов'янства. Однак майже відразу ця автохтоністська концепція зіштовхнулася з протилежним баченням проблеми з боку німецької історіографії. Остання демонструвала не менш потужний націоналістичний запал і шовіністичну вдачу, оголошуючи всіх слов'ян (і передусім поляків) в історичному контексті безкультурними варварами та оголошуючи германців єдиними гідними європейськими культуртрегерами. Опонуючи цій тенденції, польська історіографія в контексті проблеми походження слов'ян також стала більше пропагандистським інструментом, ніж осередком пошуку наукової об'єктивності у вирішенні цього питання. Протистояння цих двох підходів до давньослов'янської історії особливо загострилося на початку XX ст., у переддень Першої світової війни. Після її завершення полеміка з цього приводу стала ще більш запеклою, проте цей етап розвитку польської історіографії так званого етногенезу слов'ян заслуговує на окреме студіювання.

Список літератури

1. Grzesik R. Etnogeneza Słowian w polskich kronikach średniowiecznych. *Slavia Antiqua*. 2020. T. 61. S. 41–51. S. 49. DOI: <https://doi.org/10.14746/sa.2020.61.4>.
2. Długosz J. Joannis Długossii Senioris Canonici Cracoviensis Opera omnia = Jana Długosza kanonika krakowskiego dzieła wszystkie. T. 2. *Dziejów Polski ksiąg dwanaście*. T. 1. Kraków: Czas, 1867. 545 s. S. 4–5.
3. Kronika polska Marcina Bielskiego. T. 1, ks. 1. Sanok: Karol Pollak, 1856. 934 s.
4. Kronika polska Marcina Kromera. T. 1. Sanok: Karol Pollak, 1868. 716 s.
5. Paszyński W. Sarmaci i uczeni. Spór o pochodzenie Polaków. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2016. 279 s.
6. Szczurba A. From the History of Polish Archaeology. In: *The Search for the Beginnings of Polish Nation and Country. Between History and Archaeology* / Eds. D. Werra, M. Woźny. Oxford: Archaeopress, 2018. P. 355–361.
7. Maślanka J. Literatura a dzieje bajeczne. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990. 458 s.
8. Antoniewicz W. Niektóre zagadnienia historiografii dawnych Słowian XIX i XX stulecia. *Światowit*. 1966. T. 27. S. 24–93.

9. Баран В., Козак Д., Терпиловський Р. Походження слов'ян. Київ: Наук. думка, 1991. 144 с.
10. Гжесик Р. Этногенез славян в польской исторической рефлексии XX–XXI вв. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. 2017. № 2. С. 107–121.
11. Szafran-Szadkowska L. Zagadnienia etnogenezy Słowian w historiografii polskiej w okresie od średniowiecza do końca XIX stulecia. Opole: Wydawnictwo WSP, 1983. 144 s.
12. Buko A. The Archaeology of Early Medieval Poland: Discoveries, Hypotheses, Interpretations. Brill Academic Publishers, 2008. 541 p.
13. Świerczewski S. Józef Ignacy Kraszewski jako archeolog w sto pięćdzie-siątą rocznicę urodzin. *Archeologia. Rocznik IHKM PAN*. 1961. Vol. XII. S. 195–210.
14. Kobyliński Z. The birth of the Polish academic archaeology. *Die Anfänge der ur-und frühgeschichtlichen Archäologie als akademisches Fach (1890–1930) im europäischen Vergleich* (Berliner Archäologische Forschungen, vol. 3). Rahden: M. Leidorf, 2006. P. 209–219.
15. Chlebowczyk J. Procesy narodotwórcze we wschodniej Europie środkowej w dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII do początków XIX w.). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1975. 376 s.
16. Wierzbicki A. Historiografia polska doby romantyzmu. Wrocław: Funna, 1999. 500 s.
17. Brather S. Archäologie der westlichen Slawen: Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im früh – und hochmittelalterlichen Ostmitteleuropa. Berlin; New York: De Gruyter, 2008. 464 s.
18. Urbańczyk P. Słowianie a sprawa polska. *Dawne kultury w ideologiach XIX i XX wieku* / red. J. Olko. Warszawa, 2007. S. 21–34.
19. Urbańczyk P. Mediaeval archaeology in Polish historic-political discourse. *Politik und Wissenschaft in der prähistorischen Archäologie. Perspektiven aus Sachsen, Böhmen und Schlesien* / eds. J. Schachtmann, M. Strobel, T. Widera. Göttingen, 2009. S. 237–249.
20. Żak J. Słowianie i Germanie w prahistorii polskiej i niemieckiej. *Stosunki polsko-niemieckie w historiografii. Cz. 1. Studia z dziejów historiografii polskiej i niemieckiej* / red. J. Krasuski, G. Labuda, A. Walczak. Poznań: Instytut Zachodni, 1974. S. 21–149.
21. Abramowicz A. Wiek archeologii: problemy polskiej archeologii dziewiętnastowiecznej. Warsaw: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967. 188 s.
22. Rączkowski W. “Drang nach Westen”? Polish Archaeology and National Identity. *Nationalism and Archaeology in Europe* / M. Díaz-Andreu, T. Champion (eds.). London: UCL Press, 1996. P. 189–217.
23. Zaitz M. Światowid – kamienny posąg słowiańskiego bożka. *Z archeologii Ukrainy i Jury Ojcowskiej* / red. J. Lech, J. Partyka. Ojców: Ojcowski Park Narodowy, 2001. S. 229–238.
24. Urbańczyk P. Early Slavs and modern Poland. *Vergangenheit und Vergegenwärtigung. Frühes Mittelalter und europäische Erinnerungskultur* / eds. H. Reimitz, B. Zeller. Wien, 2009. P. 263–270.
25. Bogusławski W. Dzieje Słowiańszczyzny północno-zachodniej. T. I–IV. Poznań, 1887, 1889, 1893, 1900.
26. Bogusławski E. Historia Słowian. T. I–II. Kraków, 1888–1899.
27. Bogusławski E. Metoda i środki poznania czasów przedhistorycznych w przeszłości Słowian. Kraków; Warszawa, 1901. 100 s.
28. Kętrzyński W. O Słowianach, mieszkających niegdyś między Renem a Łabą, Sałą i czeską granicą. *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny*. 1901. T. 40. S. 1–142.
29. Majewski E. Starożytni Słowianie na ziemiach dzisiejszej Germanii. Warszawa, 1899. 58 s.
30. Czermak W. Ilustrowane dzieje Polski. T. I. Wiedeń, 1905. 338 s.
31. Lech J. Początki archeologii w kręgu polskiego Towarzystwa Naukowego w Toruniu: 1875–1881. *Archeologia toruńska. Historia i teraźniejszość* / red. B. Wawrzykowska. Toruń, 2002. S. 17–30.
32. Lech J., Piotrowska D. Z Historii badań nad słowiańszczyzną w archeologii polskiej do wczesnych lat 1940. *Матеріалу і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2019. Вип. 23. С. 301–324. DOI: <https://doi.org/10.33402/mdapv.2019-23-301-324>.
33. Niederle L. Ludzkość w dobie przeddziejowej z szczególnym uwzględnieniem ziem słowiańskich (Streszczenie Ksawery Chamicc). *Światowit*. 1900–1902, 1904, 1906. T. II–V, VII.
34. Niederle L. Starożytności słowiańskie. T. 1. Pochodzenie i początki narodu słowiańskiego / przełożył z czeskiego i wydał K. Chamicc. Warszawa, 1907. Z. 1. 236 s., Z. 2. 608 s.
35. Curta F. From Kossinna to Bromley: ethnogenesis in Slavic archaeology. *On Barbarian Identity: Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages* / ed. by A. Gillett. Turnhout: Brepols, 2002. P. 201–218.
36. Wojciechowski T. Chrobacja: rozbiór starożytności słowiańskich. T. 1. Kraków: Kraj, 1873. 341 s.
37. Rostański J. O pierwotnych siedzibach i gospodarstwie Słowian w przedhistorycznych czasach. *Sprawozdania z czynności i posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie*. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1908. T. 13, № 3. S. 6–25.
38. Седов В. В. Славяне в древности. Москва: Фонд археологии, 1994. 344 с.
39. Anthony D. Nazi and eco-feminist prehistories: ideology and empiricism in Indo-European archaeology. *Nationalism, Politics, and the Practice of Archaeology* / ed. P. Kohl, C. Fawcett. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. P. 82–96.
40. Rozwadowski J. Ze studyów nad nazwami rzek słowiańskich. Lwów, 1900.
41. Kopernicki I. Czaszki i kości z trzech starożytnych cmentarzysk, zdobione kółkami kabłączkowymi. *Zbior Wiad. do Antr. Kraj*. 1883. T. 7. 42 p.
42. Талько-Гриневич Ю. Опыт физической характеристики восточных славян. *Статьи по словяноведению*. 1910. Вып. 3. С. 1–134.
43. Labuda G. Słowianie w wizjach historiografii I. Kanta, J. G. Herdera i G. W. F. Hegla. *Między wielką polityką a narodowym partykularyzmem* / ed. J. Kiwerska, B. Koszel. Poznań, 2002. S. 59–67.
44. Migdalski P. Roczniki Historyczne jako organ polskich badań zachodnich w okresie międzywojennym. *Roczniki Historyczne*. 2025. T. 91. S. 95–118. DOI: <https://doi.org/10.12775/RH.2025.04>.

45. Jachym B. Wojna na słowa z polityką i historią w tle – językowe aspekty słynnego sporu o Słowian. *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego*. 2022. T. XLIII. S. 169–186. DOI: <https://doi.org/10.15584/misroa.2022.43.10>.
46. Abramowicz A. Historia archeologii polskiej. XIX i XX wiek. Warszawa; Łódź: IHKM. PAN, 1991. 206 s.
47. Diaz-Andreu M., Champion T. Nationalism and archaeology in Europe: an introduction. *Nationalism and Archaeology in Europe*. London: UCL Press, 1996. P. 1–23.
48. Krzoska M. Deutsche Ostforschung – polnische Westforschung. Prolegomena zu einem Vergleich. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*. 2003. Bd. 52, № 3. S. 398–419.
49. Górny M. Transfer mimo woli. Polskie i niemieckie nauki o człowieku w pierwszej połowie XX wieku. *Klio Polska. Studia i Materiały z Dziejów Historiografii Polskiej*. 2015. T. 7. S. 85–106.
50. Kossinna G. Ursprung und Verbreitung der Germanen in vor- und frühgeschichtlicher Zeit. Berlin-Lichterfelde: Germanen-Verl., 1926. 128 s.
51. Kmiecinski J. Nacjonalizm w germanoznawstwie niemieckim w XIX i początkach XX wieku. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1994. 167 s.
52. Majewski E. Hipoteza Kossinny o germańskim pochodzeniu Indoeuropejczyków, a prawda w nauce. *Światowit*. Warszawa, 1905. T. 6. S. 89–144.
53. Twardecka J. Erazm Majewski jako pierwszy polski krytyk tez Gustafa Kossinny. *Archeologia Polski*. 1977. T. 22, Z. 2. S. 399–420.
54. Bulyk N., Lech, J. Karol Hadaczek (1873–1914) and beginnings of archaeology in universities of the North-East borderland of the Austro-Hungarian Monarchy. *Archeologia Polona*. 2009. T. 47. S. 59–89.
55. Булик Н. Львівська археологія XIX – початку XX століття: дослідники, наукові установи, музеї. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2014. 304 с.
56. Wrońska J. Archeolodzy warszawscy na początku XX wieku. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986. 197 s.
57. Kostrzewski J. Z mego życia. Pamiętnik. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1970. 356 s.
58. Kostrzewski J. Wielkopolska w czasach przedhistorycznych. Poznań; Warszawa: Księgarnia M. Niemierkiewicza, 1914. 213 s.
59. Kaczmarek J. Organizacja badań i ochrony zabytków archeologicznych w Poznaniu 1720–1958. Poznań: Muzeum archeologiczne w Poznaniu, 1996. 439 s.
60. Kossinna G. Das Weichselland ein uralter Heimatboden der Germanen. Danzig: Kafermann, 1919. 28 s.

References

1. Grzesik, R. (2020). Ethnogenesis of the Slavs in Polish Medieval Chronicles. *Slavia Antiqua*, 61, 41–51 [in Polish].
2. Długosz, J. (1867). Joannis Długossii Senioris Canonici Cracoviensis Opera omnia = Complete works of Jan Długosz, canon of Kraków. Vol. 2. Twelve books of the History of Poland. T. 1. Kraków [in Polish].
3. Marcin Bielski's Polish Chronicle (1856). Vol. 1, book 1. Sanok [in Polish].
4. Marcin Kromer's Polish Chronicle (1868). Vol. 1. Sanok [in Polish].
5. Paszyński, W. (2016). Sarmatians and Scholars. The Dispute over the Origins of Poles. Kraków [in Polish].
6. Szczerba, A. (2018). From the History of Polish Archaeology. In the Search for the Beginnings of Polish Nation and Country. *Between History and Archaeology*. Oxford.
7. Maślanka, J. (1990). Literature and the History of Fairy Tales. Warsaw [in Polish].
8. Antoniewicz, W. (1966). Some Issues in the Historiography of Ancient Slavs of the 19th and 20th Centuries. *Światowit*, 27, 24–93 [in Polish].
9. Baran, V., Kozak, D., Terpilovsky, R. (1991). The Origin of the Slavs. Kyiv [in Ukrainian].
10. Grzesik, R. (2017). Ethnogenesis of the Slavs in Polish historical reflection of the 20th–21st centuries. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, 2., 107–121 [in Russian].
11. Szafran-Szadkowska, L. (1983). Issues of ethnogenesis of Slavs in Polish historiography in the period from the Middle Ages to the end of the 19th century. Opole [in Polish].
12. Buko, A. (2008). The Archeology of Early Medieval Poland: Discoveries, Hypotheses, Interpretations. Brill Academic Publishers.
13. Świerczewski, S. (1961). Józef Ignacy Kraszewski as an archaeologist on the one hundred and fiftieth anniversary of his birth. *Archeology*, 12, 195–210 [in Polish].
14. Kobyliński, Z. (2006). The birth of the Polish academic archaeology. *The beginnings of prehistoric and early historical archaeology as an academic discipline (1890–1930) in European comparison (Berlin Archaeological Research, vol. 3)*, 209–219. Rahden.
15. Chlebowczyk, J. (1975). Nation-building processes in Central Eastern Europe in the age of capitalism. (from the late 18th to the early 19th century). Warsaw [in Polish].
16. Wierzbicki, A. (1999). Polish historiography of the Romantic era. Wrocław [in Polish].
17. Brather, S. (2008). Archaeology of the Western Slavs: Settlement, Economy and Society in Early and High Medieval East Central Europe. Berlin; New York [in German].
18. Urbańczyk, P. (2007). Slavs and the Polish cause. *Old Cultures in the Ideologies of the 19th and 20th Centuries*, 21–34. Warsaw [in Polish].
19. Urbańczyk, P. (2009). Mediaeval Archaeology in Polish Historical-Political Discourse. *Politics and Wissenschaft in Prähistorischen Archäologie. Perspectives from Saxony, Bohemia, and Schlesien*, 237–249. Göttingen [in Polish].
20. Żak, J. (1974). Slavs and Germans in Polish and German Prehistory. *Polish-German Relations in Historiography. Part 1. Studies in the History of Polish and German Historiography*, 21–149. Poznań [in Polish].
21. Abramowicz, A. (1967). The Age of Archaeology: Problems of Polish Nineteenth-Century Archaeology. Warsaw [in Polish].
22. Rączkowski, W. (1996). “Drang nach Westen”? Polish Archaeology and National Identity. *Nationalism and Archaeology in Europe*, 189–217. London.

23. Zaitz, M. Światowid – a Stone Statue of a Slavic Idol. *From the Archaeology of Ukraine and the Ojców Upland*, 229–238. Ojców [in Polish].
24. Urbańczyk, P. (2009). Early Slavs and modern Poland. *Vergangenheit und Vergegenwärtigung. Early Mittelalter und European Erinnerungskultur*, 263–270. Wien.
25. Bogusławski, W. (1887, 1889, 1893, 1900). History of Northwestern Slavdom. Vol. I–IV. Poznań [in Polish].
26. Bogusławski, E. (1888–1899). History of the Slavs. Vol. I–II. Kraków [in Polish].
27. Bogusławski, E. (1901). Method and means of learning about prehistoric times in the past of the Slavs. Kraków; Warsaw [in Polish].
28. Kętrzyński, W. (1901). On the Slavs who once lived between the Rhine and the Elbe, the Salzburg, and the Czech border. *Proceedings of the Academy of Arts and Sciences. Faculty of History and Philosophy*, 40, 1–142 [in Polish].
29. Majewski, E. (1899). Ancient Slavs in the lands of present-day Germania. Warsaw [in Polish].
30. Czermak, W. (1905). Illustrated history of Poland. Vol. I. Vienna [in Polish].
31. Lech, J. (2002). The beginnings of archaeology within the circle of the Polish Scientific Society in Toruń: 1875–1881. *Archaeology of Toruń. History and the present*, 17–30. Toruń [in Polish].
32. Lech, J., Piotrowska, D. (2019). From the history of research on the Slavic culture in Polish archeology until the early 1940s. *Materials and research on the archaeology of Precarpathia and Volhynia*, 23, 301–324 [in Polish].
33. Niederle, L. (1900–1902, 1904, 1906). Humanity in the Prehistoric Era with Particular Emphasis on Slavic Lands (Abstract by Ksawery Chamiec). *Światowit, II–V, VII* [in Polish].
34. Niederle, L. (1907). Slavic Antiquities. Vol. 1. The Origin and Beginnings of the Slavic Nation / translated from the Czech and published by K. Chamiec. Warsaw [in Polish].
35. Curta, F. (2002). From Kossinna to Bromley: Ethnogenesis in Slavic Archaeology. *On Barbarian Identity: Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages*, 201–218. Turnhout.
36. Wojciechowski, T. (1873). Chrobacja. The Dissection of Slavic Antiquities. Vol. 1. Kraków [in Polish].
37. Rostafiński, J. (1908). On the Original Seats and Farms of the Slavs in Prehistoric Times. *Reports on the Activities and Meetings of the Academy of Arts and Sciences in Kraków*, 13/3, 6–25. Kraków [in Polish].
38. Sedov, V. (1994). Slavs in Antiquity. Moscow [in Russian].
39. Anthony, D. Nazi and eco-feminist prehistories: ideology and empiricism in Indo-European archaeology. *Nationalism, Politics, and the Practice of Archeology*, 82–96. Cambridge.
40. Rozwadowski, J. (1900). From studies on the names of Slavic rivers. Lviv [in Polish].
41. Kopernicki, I. (1883). Skulls and bones from three ancient cemeteries, decorated with rings. *Message collection to Antr. Country*, 7 [in Polish].
42. Talko-Grintsevich, Yu. (1910). An Experiment in the Physical Characteristics of the Eastern Slavs. *Articles on Slavic Studies*, 3, 1–134 [in Russian].
43. Labuda, G. (2002). Slavs in the Visions of Historiography of I. Kant, J. G. Herder, and G. W. F. Hegel. *Between Great Politics and National Particularism*, 59–67. Poznań [in Polish].
44. Migdalski, P. (2025). Historical Annals as an Organ of Polish Western Research in the Interwar Period. *Historical Annals*, 91, 95–118 [in Polish].
45. Jachym, B. (2022). War of Words with Politics and History in the Background - Linguistic Aspects of the Famous Dispute over the Slavs. *Materials and Reports of the Rzeszów Archaeological Center*, XLIII, 169–186 [in Polish].
46. Abramowicz, A. (1991). History of Polish archeology. 19th and 20th centuries. Warsaw; Łódź [in Polish].
47. Diaz-Andreu, M., Champion, T. (1996). Nationalism and archeology in Europe: an introduction. *Nationalism and Archeology in Europe*, 1–23. London.
48. Krzoska, M. (2003). German Eastern Studies – Polish Western Studies. Prolegomena to a Comparison. *Journal for East Central European Studies*, 52/3, 398–419 [in German].
49. Górny, M. (2015). Transfer involuntarily. Polish and German humanities in the first half of the 20th century. *Klio Polska. Studies and Materials from the History of Polish Historiography*, 7, 85–106 [in Polish].
50. Kossinna, G. (1926). The Early and Early History of German Studies. Berlin-Lichterfelde [in German].
51. Kmieciński, J. (1994). Nationalism in Germanic Studies in the 19th and Early 20th Centuries. Łódź [in Polish].
52. Majewski, E. (1905). Kossinna's hypothesis about the Germanic origin of Indo-Europeans and the truth in science. *Światowit*, 6, 89–144 [in Polish].
53. Twardecka, J. (1977). Erazm Majewski as the first Polish critic of Gustaf Kossinna's theses. *Archeology of Poland*, 22/2, 399–420 [in Polish].
54. Bulyk, N., Lech, J. (2009). Karol Hadaczek (1873–1914) and beginnings of archeology in universities of the North-East borderland of the Austro-Hungarian Monarchy. *Archeology Polona*, 47, 59–89.
55. Bulyk, N. (2014). Lviv archaeology of the 19th – early 20th centuries: researchers, scientific institutions, museums. Lviv [in Ukrainian].
56. Wrońska, J. (1986). Warsaw Archaeologists at the Beginning of the 20th Century. Wrocław [in Polish].
57. Kostrzewski, J. (1970). From My Life. Memoir. Wrocław [in Polish].
58. Kostrzewski, J. (1914). Greater Poland in Prehistoric Times. Poznań; Warsaw [in Polish].
59. Kaczmarek, J. (1996). Organization of Research and Protection of Archaeological Monuments in Poznań 1720–1958. Poznań [in Polish].
60. Kossinna, G. (1919). The Vistula region, an ancient homeland of the Germanic peoples. Danzig [in German].

(Надійшла до редакції / Received: 15.05.2026; Схвалено до друку / Accepted: 21.05.2026; Публікація / Published: 29.05.2026)